

ՀՏԴ 911.3

Տնտեսական աշխարհագրություն

Անահիտ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

ԱրՊՀ աշխարհագրության ամբիոն, աշխ. գ. թ.

ԱՀ ՏԱՐԱԲՆԱԿԵՑՄԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ,
ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԻ ՁԵԱՎՈՐՄԱՆ ԵՎ
ԲՆԱԿԶՈՒԹՅԱՆ ՏԵՂԱԲԱՇԽՄԱՆ
ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ

Հոդվածում ներկայացված են ԱՀ տարաբնակեցման նախադրյալները ու դրանց հիման վրա ստեղծված արդի աշխարհաքաղաքական իրավիճակում բնակավայրերի կարգավորման ու տարաբնակեցման հիմնահարցերը: 44-օրյա պատերազմի հետևանքները, տարածքային կորուստները, տնտեսական և սոցիալական ստեղծված իրավիճակները կարող են հաստատել, որ հետագոտվող հիմնահարցերը պետության համար ռազմավարական նշանակություն ունեն: Վերլուծված և գիտականորեն հիմնավորված են ԱՀ տարաբնակեցման համակարգի բնորոշ առանձնահատկությունները, բնակչության տեղաբաշխման և բնակավայրերի կարգավորման տարածա-ժամանակային առանձնահատկությունները, կարգավորումները: **Բանալի բառեր՝** բնակավայրեր, տարաբնակեցում, բնակչություն, աշխարհաքաղաքական, բնառեսուրսային, ենթակառուցվածք, սոցիալական, տնտեսական, ազգային, տրանսպորտային:

A.Григорян

**ПРЕДПОСЫЛКИ ПЕРЕСЕЛЕНИЯ, ФОРМИРОВАНИЕ
ПОСЕЛЕНИЙ, РАЗМЕЩЕНИЕ И ВОПРОСЫ
РЕГУЛИРОВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ В АР**

В статье представлены предпосылки переселения АР и созданные на их основе вопросы заселения и расселения в современной геополитической ситуации. Последствия 44-дневной войны, территориальные потери, экономическая и социальная ситуация могут свидетельствовать о том, что изучаемые вопросы имеют стратегическое значение для государства. Анализируются типичные черты системы расселения АР, пространственно-временные особенности расселения, расселения поселений, регулирование.

Ключевые слова: *населенные пункты, расселение, население, геополитические, природные ресурсы, инфраструктура, социальные, экономические, национальный, транспортные средства*

A. Grigoryan

THE PREREQUISITES FOR RESETTLEMENT, REGULATION OF THE FORMATION OF SETTLEMENTS AND THE DISTRIBUTION OF THE POPULATION IN THE AR

The article presents the prerequisites for the resettlement of the AR and the issues of settlement and resettlement created on their basis in the current geopolitical situation. The consequences of the 44-day war, territorial losses, the economic and social situation may indicate that the issues under study are of strategic importance for the state. Typical features of the settlement system of the AR, spatial and temporal features of settlement, resettlement of settlements, and regulation are analyzed.

Key words: *settlements, resettlement, population, geopolitical, natural resources, infrastructure, social, economic, national, means of transport*

ԱՀ տարաբնակեցման ներկայիս համակարգը ձևավորվել է երկարատև ժամանակաշրջանում, բազմաթիվ գործոնների ազդեցությամբ, որոնք կարելի է միավորել հետևյալ խմբերի մեջ՝ բնաշխարհագրական, տնտեսական, սոցիալ-ժողովրդագրական, աշխարհաքաղաքական, ենթակառուցվածքային: Բնաշխարհագրական գործոններից են ռելիեֆը, ջրագրական ցանցը, կլիման, հողաբուսական ծածկը, հանքահումքային ռեսուրսները: Բնական գործոններից էական են ԱՀ մակերևույթը և թեքությունները, դիրքադրությունը, բացարձակ բարձրությունը:

Սոցիալ-ժողովրդագրական նախադրյալների ու գործոնների վերլուծության ժամանակ կարևորվել են բնակչության ազգային առանձնահատկությունները, շարժունակության մակարդակը, ժողովրդագրական վարքը, սոցիալական կապերի և հարաբերությունների բնույթը, համայնքային կենսակերպը:

Ենթակառուցվածքները տարաբնակեցման գործընթացների վրա մեծ ազդեցություն են թողնում: Դրանք են տրանսպորտային, գազա-, ջրա-, էներգամատակարարման համակարգերը, բնակչության առևտրային, կենցաղային մշակութային, առողջապահական սպասարկումը: Առանձնահատուկ դեր ունի տրանսպորտը: Տրանսպորտի զարգացման, նոր ճանապարհների կառուցման, հետևանքով ընդարձակվում են տարաբնակեցման համակարգի տարածման սահմանները:

Աշխարհաքաղաքական գործոններն են՝ աշխարհագրական դիրքը, վարչատարածքային բաժանումը, ռազմաստրատեգիական վիճակը, կարգավիճակի անորոշությունը:

Առանձնացնում ենք ՏՀ-ի հետևյալ կարգի միավորները՝ մայրաքաղաք, տարածաշրջանային կենտրոն, շրջկենտրոն, տեղական կենտրոն, համայնքային կենտրոն, բնակավայրեր:

Գտնվելով տարաբնակեցման հիերարխիայի ամենավերին աստիճանին՝ մայրաքաղաք Ստեփանակերտը զգալի ազդեցություն է թողել տարաբնակեցման տարածքային կառուցվածքի ձևավորման վրա, կատարել է համակարգաստեղծ մեծ դեր, զգալի չափով պայմանավորել ԱՀ ՏՀ-ի միակենտրոն բնույթը: Ստեփանակերտից ունեցած հեռավորությունը, տրանսպորտային մատչելիությունը և նրա հետ ունեցած բազմապիսի կապերի ինտենսիվությունը դարձել են հանրապետության բնակավայրերի զարգացման, դրանց գործառության կառուցվածքի ձևավորման կարևոր գործոններ:

Տեղի է ունենում գործառույթների յուրահատուկ վերաբաշխում: Ավելի ինտելեկտուալ, բացառիկ, քաղաքային միջավայր պահանջող գործառույթները կենտրոնանում են Ստեփանակերտում: Թեև տարաբնակեցման և արտադրության մեջ կենտրոնաձիգ միտումները շարունակվում են, սակայն գնալով ավելի ու ավելի տիրապետող են դառնում կենտրոնախույս միտումները: Տեղական կենտրոնների մի մասը՝ Ասկերանը, Մարտունին, Ճարտարը, գտնվում են դեռևս ձևավորման սկզբնական փուլում: Հյուսիսարևելյան սեկտորում բնակչությունը աչքի է ընկնում առավել մեծ շարժունակությամբ. գոյություն ունեն ծայրամասային և սահմանամերձ գոտիներ, որտեղ բնակչության տարածաժամանակային գործունեության և ընդհանրապես տարաբնակեցման մեջ աննշան է Ստեփանակերտի դերը: Այս գոտիները միմյանցից տարբերվում են տարաբնակեցման գործընթացների յուրահատուկ պայմաններով և բնույթով: Փոխվում է բնակավայրերի խտությունը և մարդաշատությունը, ուրբանիզացման մակարդակը, տարաբնակեցման ձևերը և այլն: Ստեփանակերտի շուրջը ձևավորված տարաբնակեցման գոտիներն ունեն զարգացման միանգամայն տարբեր պայմաններ և կառուցվածք: Ուստի պետք է տարբերակված մոտեցումներ մշակել առանձին բնակավայրերի և ընդհանրապես տարաբնակեցման զարգացման տեսանկյունից: Պետք է զարգացնել արտադրությունը, ենթակառուցվածքները և ապահովել բնակավայրերի համալիրային զարգացումը, որի համար նպատակահարմար է սահմանել զարգացման սահմանափակ ռեժիմ, ստեղծել անտառային զանգվածներ, իրականացնել բնապահպանական միջոցառումներ:

Տեղի է ունեցել բնակավայրերի կրճատում՝ կապված ռազմական գործողությունների հետ: Հեռանկարում պետք է սկսվի բնակավայրերի կայունացում:

Որոշ լեռնային ՏՏՀ-երում հրատապ է համայնքների խոշորացումը: Դրանք կնպաստեն բնակչության կենսագործունեության տարածաժամանակային արդյունավետ կազմակերպման:

ԱՀ-ում նոր տարաբնակեցման համակարգի ձևավորումը գտնվում է սկզբնական փուլում: Այն ինքնակարգավորվող ու ինքնակառավարվող համակարգ է: Նրա վերլուծությունը և գիտական մշակվող քաղաքականությունը կարևոր է ինչպես սոցիալ-ժողովրդագրական, այնպես էլ ռազմաքաղաքական տեսանկյունից:

Մինչև 44-օրյա պատերազմը Արցախի Հանրապետության 318 մշտական բնակչություն ունեցող բնակավայրերից 12-ը քաղաքային բնակավայրեր էին:

ԱՀ ամենամեծ քաղաքը հանդիսանում է մայրաքաղաք Ստեփանակերտը, որը քաղաքի կարգավիճակ է ստացել 1923թ-ից:

1985 թվականից քաղաքային կարգավիճակ է տրված Մարտակերտ և Մարտունի քաղաքներին: Մինչև 1990 թվականը Մարտակերտ և Մարտունի քաղաքների բնակչությունը կազմում էր համապատասխանաբար 9,0 և 7,7 հազար մարդ: Քաղաքները հանդիսանում են համանուն շրջանների վարչական կենտրոնները:

Ասկերան քաղաքը՝ որպես քաղաքատիպ բնակավայր, հայտնի է 1967թ-ից, 1978 թ-ին ստացել է քաղաքի կարգավիճակ, 1991թ-ից հանդիսանում է Ասկերան շրջանի վարչական կենտրոնը:

Ճարտարը սկզբնապես գյուղական բնակավայրի կարգավիճակ է ունեցել, հանդիսանում էր Արցախի ամենամեծ գյուղական համայնքը: 2014 թվականի նոյեմբերի 26-ին ԱՀ Ազգային ժողովի լիազուրկ նիստում ընդունվեց կառավարության առաջարկը՝ Մարտունու շրջանի Ճարտար համայնքին տալ քաղաքի կարգավիճակ: Որպես քաղաքային համայնք՝ բաղկացած է Ճարտար և Ներքին Ճարտար քաղաքներից: Ներքին Ճարտար քաղաքը 2020 թվականից օկուպացված է Ադրբեջանի կողմից:

Շուշին եղել է Արցախի նախահեղափոխական ժամանակաշրջանի կրթամշակութային, արհեստագործական, առևտրական խոշոր կենտրոնը: Քաղաքը 2020թ. Արցախյան երկրորդ պատերազմից հետո թշնամու կողմից օկուպացված է:

Հաղրուք քաղաքը ԱՀ Հաղրուքի շրջանի վարչական կենտրոնն էր, այժմ օկուպացված է Ադրբեջանի Հանրապետության զինված ուժերի կողմից: Քաղաքի կարգավիճակ է ստացել 1987թ [1]: Նախկինում անվանում էին նաև Հոնաշեն, երբեմն նաև Գետահատ:

Բերձոր, Կովսական, Միջնավան բնակավայրերը քաղաքային կարգավիճակ են ստացել 1994 թվականին, իսկ Որոտանը ավելի ուշ՝ 2013-ին: Բերձոր քաղաքը Քաջաթաղ շրջանի վարչական կենտրոնն էր, այժմ քաղաքով է անցնում Արցախը մայր Հայաստանին կապող միակ միջանցքային երթուղին՝ Ստեփանակերտ-Գորիս ավտոճանապարհը: Քաղաքը 44-օրյա պատերազմից հետո ամբողջությամբ հայաթափվել է, 2021 թվականի տվյալներով՝ քաղաքում ապրում՝ ոչ ավել քան 80 բնակիչ: Քաղաքի ապագա կարգավիճակը խիստ

անորոշ և վիճահարույց է: 44-օրյա պատերազմից հետո Կովսական, Միջնավան, Որոտան քաղաքները գտնվում են Ադրբեջանի վերահսկողության գոտում:

Հին դարերում Քարվաճառ բնակավայրը եղել է Ծար գավառի կարևոր և պատմական գյուղերից մեկը: Գավառը Ծար անվանումը ստացել է 12-13-րդ դարերում, մինչ այդ կոչվել է Վայկունիք (Արցախ նահանգի 12 գավառներից մեկը): Քարվաճառը քաղաքային կարգավիճակ է ստացել 1995 թվականին, ազատագրվել էր 1993 թվականի մարտի 27-ից ապրիլի 2-ը: Քարվաճառը հայաթափվել և 2020 թվականի նոյեմբերի 25-ից անցել է Ադրբեջանի զինված ուժերի վերահսկողության ներքո՝ Արցախի կապիտուլացիոն պայմանագրի համաձայն:

ԱՀ քաղաքների զգալի մասը քաղաքային ֆունկցիոնալ դեր չի կատարում, դրանցում, օրինակ, չկան արդյունաբերական ձեռնարկություններ, բնակչությունը հիմնականում զբաղված է գյուղատնտեսությամբ: Քաղաքներն ըստ միջին մարդաշատության նույնպես չեն համապատասխանում միջազգային ցուցանիշներին, միակ խոշոր քաղաքը՝ Ստեփանակերտը, համարվում է միջին մեծության քաղաք (միջին մեծության քաղաքներում բնակչությունը կազմում է 20-100 հազար բնակիչ): Նշված բնակավայրերին քաղաքային կարգավիճակ տալն ուներ ռազմաստրատեգիական և աշխարհաքաղաքական բացառիկ կարևորություն:

Եթե 1995թ. տվյալներով կազմում էր 67,500 մարդ, ապա 2018 թվականի դրությամբ ԱՀ քաղաքային բնակչության թինը կազմում է մոտ 83,900 մարդ, ուրբանիզացման մակարդակը՝ 56,6%: 1995-2018թթ. տեղի է ունեցել քաղաքային բնակչության աճ, որը պայմանավորված էր գյուղական բնակավայրերը քաղաքայինի վերանվանելու, ինչպես նաև քաղաքային բնակչության բնական աճի հետևանքով [2]: Քաղաքային բնակչության օրինաչափ աճը պայմանավորված է նաև միգրացիոն հոսքերով՝ գյուղից քաղաք բնակչության կայուն տեղաշարժերով: Գյուղերից քաղաքներ կատարվող շարժը ազդում է քաղաքներում ծնելիության մակարդակի բարձրացմանը: Դա կարելի է բացատրել գյուղից քաղաք արտագաղթող կանանց սովորույթների պահպանողականությամբ: 2005թ. քաղաքային բնակչության մեջ տղամարդկանց և կանանց հարաբերակցությունը կազմում էր 47% և 53%, մինչդեռ 2015թ. մարդահամարի տվյալներով՝ քաղաքային բնակչության մեջ տղամարդկանց մասնաբաժնի ավելացում նկատվեց (47.4%), իսկ կանանց մասնաբաժինը նվազեց (52.6%):

Արցախի Հանրապետության մայրաքաղաքը Հայաստանի հնագույն բնակավայրերից է:

Մինչև 2020 թվականը ամբողջ երկրում կենտրոնական դիրք էր զբաղեցնում և գրեթե համաչափ պահպանում էր մոտիկությունը բոլոր շրջանների, կարևոր տնտեսական-մշակութային օբյեկտների նկատմամբ[4]: 2020 թվականի 44-օրյա պատերազմից կրած տարածքային մեծ կորուստները հանգեցրին քաղաքի

կենտրոնական դիրքի՝ եզրայինի վերափոխվելուն՝ ընդհուպ մինչև սահմանամերձ դառնալը:

Ըստ վիճակագրական տվյալների՝ Ստեփանակերտ քաղաքին բաժին է ընկնում ամբողջ ԱՀ-ի հաշվով արդյունաբերական արտադրանքի ավելի քան 49,9 և գյուղատնտեսական արտադրանքի 1,9%-ը:

2018 թվականի ցուցանիշներով քաղաքի բնակչությունը կազմում է շուրջ 57,5 հազար բնակիչ: Բնակչությունը մեծամասնությամբ հայ է: Կան նաև որոշ չափով ռուսներ, ուկրաինացիներ, վրացիներ և հույներ: 2019 թվականին ծնվածների թիվը 957 է, մահացածներինը՝ 418: Նույն թվականին բնական աճի գործակիցը՝ 539: 2019 թվականին Ստեփանակերտ եկողների թիվը 132, մեկնողների թիվը՝ 140, 2020 թվականի հունվար-ապրիլի եկողների թիվը 39, մեկնողների թիվը՝ 19 [3]: 2020թ. հունվար-ապրիլ ամիսներին ամուսնությունների թիվը 74, ամուսնալուծությունների թիվը՝ 36 [4]: Ընդհանուր առմամբ, բնակչությունը գրագետ է, գործում են հանրակրթական պետական դպրոցներ և բարձրագույն կրթական հաստատություններ:

Ստեփանակերտը ավտոճանապարհների կարևոր հանգույց է: Այստեղից է սկսվում Արցախը Հայաստանին կապող միակ ավտոճանապարհը՝ Ստեփանակերտ-Շուշի-Բերձոր-Գորիս -Երևան մայրուղին, ներպետական կարևոր նշանակության ավտոճանապարհներ են՝ Ստեփանակերտ-Ննգի-Մարտունի, Ստեփանակերտ-Կարմիր Շուկա-Մարտունի, Ստեփանակերտ - Իվանյան-Ասկերան, Ստեփանակերտ-Դրմբոն-Մարտակերտ ավտոճանապարհները:

ԱՀ քաղաքայի տարաբնակեցման համակարգում այսօր կարող ենք առանձնացնել մի շարք առանցքային **հիմնախնդիրներ**.

1.ԱՀ քաղաքների համաչափ սոցիալ-տնտեսական զարգացում, բնակչության կեցության ապահովում և տնտեսության՝ արդյունաբերության կայուն զարգացում,

2.քաղաքային բնակավայրերում քաղաքային ֆունկցիոնալ դերի բարձրացում՝ արդյունաբերական արտադրանքի, շինարարական աշխատանքների, առևտրի, ծառայությունների ոլորտների զարգացում,

3.քաղաքային բնակավայրերի խոշորացում, տարածքի բնակչության ավելացումը և համաչափ տեղաբաշխում,

4.քաղաքների արտադրական ներուժի ավելացում և զարգացում,

5.քաղաքային բնակավայրերի բնակչության աճ և ուրբանիզացիայի մակարդակի բարձրացում,

6.բնակավայրերի մեծ մասի ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավում:

2020 թ. Ղարաբաղյան երկրորդ պատերազմից հետո ԱՀ 12 քաղաքային բնակավայրերից 6-ը ամբողջությամբ գտնվում է Ադրբեյջանի վերահսկողության գոտում , Բերձոր քաղաքի կարգավիճակը դեռևս վիճահարույց է, քաղաքը գրեթե ամբողջությամբ հայաթափված է [5]: ԱՀ վերահսկողության ներքո են գտնվում 5

քաղաքային բնակավայրեր՝ մայրաքաղաք Ստեփանակերտը, Ասկերանը, Մարտունին, Մարտակերտը և Ճարտարը: Այսօր ԱՀ քաղաքային **տարաբնակեցման նոր համակարգը**, կարելի է ասել, ձևավորվում է հենց այս 5 քաղաքների շուրջ:

Առանցքային դիրք է զբաղեցնում մայրաքաղաք Ստեփանակերտը, որտեղ կենտրոնացված է քաղաքային բնակչության մեծ մասը: Պատերազմից հետո մայրաքաղաքում նկատվում է ինտենսիվ գերբնակեցում, որը կապված է տեղահանված բնակչության անդադար տեղաշարժերով դեպի մայրաքաղաք: Ոչ պաշտոնական տվյալներով՝ Ստեփանակերտ քաղաքի բնակչությունը արդեն գերազանցել է 60 հազարը: Սա իր հերթին բերում է մի շարք հիմնախնդիրներ. նախ մնացած քաղաքային բնակավայրերը իրենց զարգացման տեմպերով ամբողջությամբ ետ են մնում մայրաքաղաքից, նաև՝ քաղաքում նկատվում են բնակարանային, բնակչության զբաղվածության գործազրկության, սանիտարական, ջրի պակասի, առողջության վտանգների, աղբահանման, ծանրաբեռնված երթևեկության, քաղաքային հանցագործությունների հիմնախնդիրներ:

Թերևս կարևոր հիմնախնդիրներից է համարվում տեղահանված և աղբբեջանական օկուպացիայի տակ գտվող քաղաքների բնակչության տեղաբաշխումը. նախ և առաջ շեշտը դրված է Հաղրութ և Շուշի քաղաքներից տեղահանված բնակչությանը վերաբնակեցնելու վրա: Այժմ Ստեփանակերտ քաղաքում ընթանում է բուռն բազմաբնակարան բնակելի շենքերի շինարարություն՝ շուրջ 1200 բնակարան: Ստեփանակերտի Աջափնյակ թաղամասում մեկնարկել են բազմաբնակարան 12 շենքերի կառուցման աշխատանքները, իսկ ևս 3-ի կառուցման մեկնարկը կտրվի շուտով: Նախագծի համաձայն՝ բոլոր շենքերը կլինեն քառահարկ՝ բաղկացած 16-ական բնակարաններից:

Բնակարանները նախատեսված են ինչպես տեղահանված քաղաքային բնակչության, այնպես էլ պատերազմում հակառակորդի նախահարձակ գործողությունների հետևանքով զոհված կամ անհայտ բացակայող ճանաչված զինծառայողի՝ բնակարանային ապահովման կարիք ունեցող ընտանիքների համար:

Լինելով չճանաչված պետություն, գտնվելով տնտեսական և տրանսպորտային շրջափակման մեջ, ինչպես նաև Աղբբեջանի կողմից սանձազերծած անցյալի պատերազմները, վերջին 2020թ.-ի 44-օրյա պատերազմում մարդկային և տարածքային հսկայական կորուստները և դրանց հետևանքները, չէին կարող իրենց ծանր ազդեցությունը չթողնել ներկայիս ԱՀ գյուղական տարաբնակեցման գյուղական համայնքների և բնակչության զարգացման վրա՝ առաջ բերելով մի շարք սոցիալ-տնտեսական և կեցության հիմնախնդիրներ:

Այսօր համայնքների առջև ծառացած հիմնախնդիրներից կարևորը ձևավորվող եկամուտների և անհրաժեշտ ծախսերի միջև եղած անհամեմատ մեծ շեղումն է, որը խոչընդոտ է հանդիսանում համայնքների կայուն զարգացման գործում: Որպես հիմնախնդիրներ հանդիսանում են նաև ռեսուրսների անարդյունավետ օգտագործումը, վերջինս բացատրվում է նրանով, որ կառավարման մեջ բացակայում են նոր տեխնոլոգիաներն ու մոտեցումները, առանձին ոլորտների կամ ծառայությունների համար չկա որևէ գնահատման մեխանիզմ, տեղական ինքնակառավարման մարմինները, տարին ամփոփելիս, ոլորտի վերլուծություն ու առաջացած խնդիրների գնահատում չեն կատարում, համայնքները չունեն հստակ հաշվարկ, թե ինչքան գումար է անհրաժեշտ մի ոլորտի խնդրի լուծման համար, և ինչ միջոցներ են պահանջվում թերևս մոտակա հինգ տարվա կտրվածքով բոլոր խնդիրների լուծման համար:

Ներկայիս իրավիճակում անհրաժեշտ է կիրառել զարգացած երկրների՝ բազմաթիվ համայնքներում ներդրվող՝ ներգրավման և մեծ ընկերությունների համար ներդրումների ավելի գրավիչ միջավայր ստեղծելու քաղաքականությունը: Անհրաժեշտ է մեծ ուշադրություն դարձնել սոցիալական ձեռնարկությունների գաղափարին: Միջազգային ներդրումների, նորագույն տեխնոլոգիաների կիրառումից է կախված, թե հետագայում ինչ կառուցվածք կունենա համայնքի տնտեսությունը, որ ուղղությամբ կզարգանա և որ ճյուղը կդառնա տնտեսության զարգացման շարժիչ ուժը:

Յուրաքանչյուր տարի ԱՀ իշխանությունը պետական բյուջեի միջոցով գումարներ է հատկացնում հանրապետության համայնքներին, հետևապես համայնքները կախվածության մեջ են պետական բյուջեից: Արցախի Հանրապետության անկախության չճանաչված լինելը մեզ զրկում է այլ պետություններից և միջազգային կազմակերպություններից բյուջետային վարկեր ներգրավելու հնարավորությունից:

Համայնքների զարգացման հաջորդ նախապայմանը համայնքների կառավարման արդյունավետության բարձրացումն է, որն իրականացվում է համայնքների ավագանիների կողմից: Վերջիններիս հիմնական խնդիրը կառավարման ինստիտուտի արդյունավետության բարձրացումն է: Համայնքների կառավարման միակ մարմինը՝ ավագանու ինստիտուտը, ԱՀ-ում այսօր կարծես թե բացակայում է:

Համայնքների մեջ իրականացվող բարեփոխումներից է հանդիսանում խոշորացումը և միջհամայնքային միավորների ձևավորման հայեցակարգը : Համայնքների խոշորացման դեպքում սպասվում են ինչպես դրական արդյունքներ, այնպես էլ բազմաթիվ խնդիրներ: Դրական արդյունքներից կարելի է առանձնացնել՝ մարդկային ռեսուրսների համախմբումը, համայնքի կառավարման արդյունավետության բարձրացումը, ենթակառուցվածքների զարգացումը, ֆինանսական կարողությունների ուժեղացումը: Համայնքների խոշորացման բացասական լուրջ և մտահոգող հետևանքներ կարող են

համարվել՝ համայնքների ծառայողների կրճատումը և ծառայությունների տեղափոխումը համայնքներից, օրինակ՝ բուժկետը կամ սոցիալական տարբեր ծառայություններ, որոնք հեռու կլինեն հատկապես լեռնային և ծայրամասային շրջաններում, միավորված համայնքների միջև ռեսուրսների անհամաչափ բաշխման վտանգը: Եթե Հայաստանի Հանրապետությունում արդեն գործում են խոշորացված համայնքներ, և այսօր այդ գործընթացը շարունակական բնույթ է կրում, ու դեռևս որևէ մասնագիտական գնահատական չկա, քանի որ որևէ էական ու առարկայական առաջընթաց չի գրանցվել, ապա Արցախում ներկայիս իրավիճակում այդ գործընթացը սկսելն ուղղակի մեծ սխալ կլինի: Սա առաջին հերթին իր բացասական ազդեցությունը կունենա սահմանամերձ գյուղական համայնքների վրա և հիմք կհանդիսանա վերջիններիս դանդաղ քայքայմանը: Համայնքների զարգացման մեջ շատ կարևոր է նաև տեխնոլոգիական միջոցների ակտիվացումը, որով պայմանավորվում է ինչպես արտադրության աճի տեմպը, այնպես էլ համայնքների գործունեության կայունությունը: Այս տեսանկյունից անհրաժեշտ է գյուղական համայնքներում հիմնել մի շարք տեխնոլոգիական նորարարական կենտրոններ: Սրանք ոչ թե ինֆորմացիոն կամ բարձր տեխնոլոգիաներ են զարգացնում, այլ համայնքում արդեն առկա տնտեսության ճյուղերում ներդնում են նոր տեխնոլոգիաներ:

Այսպես, համայնքների կայուն զարգացումը հնարավոր չէ ապահովել առանձին համայնքների բյուջեների հաշվին, սա ստեղծում է Արցախի Հանրապետությունում գերկենտրոնացված պետական կառավարում, որը խոչընդոտում է երկրի զարգացմանը: Համայնքներում ավագանիների զարգացած ինստիտուտ ունենալու պարագայում տեղական ինքնակառավարման մարմինների դերի ու լիազորությունների ուժեղացումը կնպաստի զարգացած համայնքների ստեղծմանն ու տեղական ինքնակառավարման արդյունավետության բարձրացմանը:

ԱՀ տարաբնակեցման համակարգի զարգացման քաղաքականության գլխավոր նպատակը պետք է լինի բնակչության կյանքի որակի բարելավումը և բնակավայրերի արտադրողական, սոցիալական ու բնապահպանական գործառույթների ընդլայնման համար բարենպաստ նախադրյալների ստեղծումը:

Առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի գյուղական տարաբնակեցման համակարգի կարգավորման քաղաքականությունը, որը կանխատեսում է.

- գոյություն ունեցող բնակավայրերի ցանցի պահպանումը՝ փոքր գյուղական բնակավայրերից մինչև խոշոր բնակավայրերը՝ կախված կոնկրետ պայմաններից և շրջանի առանձնահատկություններից,

- գյուղական միջավայրում ուրբանիզացիայի զարգացումը,

- գյուղական բնակավայրերի ցանցում հենակետային կետերի ձևավորումը, որոնք կկատարեն սոցիալ-մշակութային և առևտրա-կենցաղային սպասարկման կենտրոնի դեր:

Հետպատերազմյան Արցախի Հանրապետությունում գյուղերի հեռանկարային զարգացումը խթանելու և բնակչության արտահոսքը գյուղական բնակավայրերից կանխելու նպատակով կարևոր է գյուղական բնակավայրերում նոր բնակելի տների կառուցումը, վերակառուցումը, վերանորոգումը, տուժած բնակավայրերում փոխհատուցման և շինանյութերի տրամադրումը, գյուղական բնակավայրերում մշտապես բնակվող երիտասարդ ընտանիքներին բնակելի տներ կառուցելու նպատակով անհատույց պետական ֆինանսական աջակցության տրամադրումը, գյուղատնտեսության զարգացման ենթաշրջանային ծրագրերի մշակումը և իրագործումը:

2020 թվականի սեպտեմբեր-նոյեմբեր ամիսներին Արցախ-ադրբեջանական 44-օրյա պատերազմը և դրա հետևանքները, նաև տարածքային ահռելի կորուստները՝ ավելին քան 8 հազ.կմ², չէին կարող իրենց ծանր ազդեցությունները չունենալ ԱՀ բնակչության տեղաբաշխման և տարաբնակեցման համակարգի վրա: Այսօր Արցախի Հանրապետության 306 բնակելի գյուղական բնակավայրերից մոտ 190-ը օկուպացված է Ադրբեջանի կողմից՝ շուրջ 118 համայնք: Այսպիսի մեծ թվով գյուղական բնակավայրերի կորուստը իր ծանր ազդեցությունն ունեցավ գյուղական տարաբնակեցման համակարգի վրա:

Ներկայումս կարելի է ասել, որ Արցախի Հանրապետության վերահսկողության տակ գտնվող մոտ 3,170 կմ² (2,8-2,9 հազար կմ²) տարածքի վրա ձևավորվում է գյուղական տարաբնակեցման նոր համակարգ, որը նախ և առաջ համապատասխանեցվում է պետության ավելի փոքր տարածքին և բնակչության անվտանգության մարտահրավերներին [5]:

ԱՀ կառավարության նախաձեռնությամբ հանրապետության ներկայիս տարածքում տեղահանված բնակչությանը վերաբնակեցնելու նպատակով հիմնվում են նոր բնակավայրեր: ԱՀ գյուղական բնակավայրերում ընթացքի մեջ է առնվազն 20 նոր բնակելի թաղամասերի կառուցապատումը, որի շրջանակում կկառուցվի ավելի քան 2297 բնակելի տուն, որոնք կտրամադրվեն ավելի քան 36 համայնքի տեղահանված բնակիչներին: Այդ բնակելի տներից 1809-ի համար կկառուցվեն հիմքերը, իսկ թեթև կոնստրուկցիաներով դրանց կառուցումը կիրականացվի բարեգործական տարբեր ծրագրերով: Ասկերանի շրջանի Աստղաշեն և Պատարա գյուղերի միջև ընկած տարածքում հիմնվում է նոր բնակավայր: Տարածքի ընդհանուր մակերեսը կազմում է 644 հազ.մ²: Կառուցվող բնակավայրը նախատեսված է Ջրաղացներից, Մոշխմատից, Մադաթաշենից և Սդնախից տեղահանված բնակչության համար:

Ասկերանի շրջանի Նորագյուղի վարչական տարածքում կառուցվող բնակավայրում 145 առանձնատուն նախատեսված է Քարին Տակ գյուղի վերաբնակիչների համար:

Գյուղական համայնքներում իրականացվող նոր բնակավայրերի շինարարությունը

ընթացքի մեջ է:

Ասկերանի շրջանի Այգեստան գյուղի հարևանությամբ հիմնվում է նոր բնակավայր՝ նույն շրջանի Ավետարանոց գյուղի վերաբնակիչների համար՝ շուրջ 254 տուն:

Ասկերանի շրջանի Քոասնի գյուղի տարածքում հիմնվում է բազմաբնակելի թաղամաս՝ 216 բնակարան՝ Ասկերանի շրջանի Ակնաղբյուր գյուղի վերաբնակիչների համար:

Ասկերանի շրջանի Խնածախ համայնքում ընթացքի մեջ են նոր բնակավայրի շինարարական աշխատանքները: Նոր կառուցվող բնակավայրը նախատեսված է Հաղբուրթի շրջանի Տող գյուղի անօթևան մնացած ընտանիքների համար: Կառուցվող բնակավայրը բաղկացած է լինելու 4 ենթաթաղամասերից՝ 160 առանձնատնով:

Նախատեսված է նոր թաղամասեր հիմնել նաև Խաչմաչում, Հովսեփավանում, Իվանյանում: Ասկերանի շրջանի Իվանյան համայնքի տարածքում կառուցվող նոր թաղամասում շարունակվում են թեթև կոնստրուկցիաներով արագ հավաքովի 9 բնակելի տների կառուցման աշխատանքները: Առանձնատները կլինեն 2, 3 և 4 սենյականոց:

Գրականություն

1.Մելքումյան Ս., Լեոնային Ղարաբաղ (Պատմատնտեսագիտական ուսումնագիր), Երևան, 2014թ.:

2. ԱՀ վիճակագրական տարեգիրք, հիմնական ժողովրդագրական ցուցանիշներ 2014-2018:

3.Գրիգորյան Ա., ԱՀ տարաբնակեցման համակարգը և գյուղական բնակավայրերի տեղաբաշխումը, «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», 2018:

4.Գրիգորյան Ա., ԱՀ գյուղական բնակավայրերի սոցիալ- ժողովրդագրական հիմնախնդիրները և դրանց լուծման ուղիները, Ստեփանակերտ, 2021:

5.Микаелян Г., Территориальные потери Арцаха в результате второй Карабахской войны, 2020 год.

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական խորհրդի անդամ, աշխ.գ.դ. Ա.Ռ.Ավագյանը: